

УДК 65.02

Мекшун Л.М., к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної теорії
Чернігівський національний технологічний університет
м. Чернігів, Україна

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМУ ОБЛІКУ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В УКРАЇНІ

Ключові слова: облікові дослідження, селянські господарства, типи господарств, доходи і витрати господарств.

Представники української статистики вдосконалили систему обліку селянських господарств наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Перші спроби обліку господарств навів І.С.Захаров в роботі «Маєтки, або новий спосіб розселити селян і збирати з них поміщицький дохід» (1801 р.). В ній він проаналізував селянські хутори, утворені в Звенигородському уїзді Чернігівської губернії Є.І. Бланкеннагелем, прихильником хуторського розселення селян. І.С.Захаров розрахував доходи і витрати господарств з поділом їх на грошові та натуральні.

Подальше вдосконалення системи обліку зробили О.О.Русов у роботі «Приклади опису селянського господарства» (1877 р.) та Ф.А.Щербина у роботі «Селянські бюджети» (1900 р.). О.О.Русов у вищезгаданій роботі провів аналіз трьох типів селянських господарств у Довжицькій волості Чернігівської губернії, розділяючи їх за економічною ознакою на «бідні», «середні» і «багаті». Він виступив проти усереднення господарств, зазначаючи: «Середніх господарств немає насправді. Пояснимо це на прикладі. Припустимо, що в даній місцевості є два господаря, річний дохід яких становить 10000 р., далі – п'ять чоловік мають дохід по 100 р., сто чоловік – по 50 р. і сто чоловік – по 25 р. Середній дохід – 135 р. Населення вважає родини з річним доходом в 135 р. багатими. Тому важливо знати ті типи господарств, які дійсно є «багатими», «середніми» і «бідними», а не ті, які можуть бути визнані такими за середніми обчисленнями. Метою програми обліку з одного боку є – отримання конкретних цифр стосовно родючості землі, з другого боку – опис приблизних типів господарств та аналіз економічних умов їх існування в певній місцевості» [1, с.119]. На працю О.О.Русова звернув увагу Сергій Подолинський і на її основі показав нерівномірність розподілу землі в Чернігівській губернії: 88 поміщиків володіли 7424 десятинами землі, а 7480 селян мали 10678 десятин [2, с.23].

Ф.А.Щербина на відміну від інших дослідників вперше намагався згрупувати однакові господарства, дослідити господарський обіг матеріальних цінностей та проаналізувати вплив одного фактору на зміну іншого, наприклад, розмірів землеволодіння і господарства на розмір доходу. Крім того, Ф.А.Щербина, одним із перших, встановив фізіологічні норми споживання та визначив норму середніх потреб селянина.

У подальшому більшість облікових досліджень селянських господарств спиралися на систему Ф.А.Щербини, інколи доповнюючи її власними ідеями. Так, В. Ф. Арнольд, провівши облік селянських господарств у Херсонській губернії, намагався надати знайденим залежностям між доходами і витратами селянських господарств математичну форму і вивів декілька формул, користуючись якими можна, спираючись на окремі елементи, визначити ряд інших. Він писав, що в економіці можна застосовувати найбільш вживаний метод аналітичної геометрії – метод прямокутних координат, де на осі абсцис відкладаються величини, пропорційні значенням одного ряду, на осі ординат – величини, пропорційні значенням другого ряду. Поєднуючи кінець ординат, дослідник отримує ломану лінію, яка виражає залежність між факторами. Запропонований метод В.Ф.Арнольд використав для аналізу взаємозв'язку між площею посіву з одного боку і кількістю худоби – з іншого. Величини площі посіву відкладалися на осі абсцис, а кількість худоби – на осі ординат. Провівши дослідження по різних уїздам, В.Ф.Арнольд дійшов висновку, що в багатьох випадках, якщо не враховувати безземельні господарства, кінець ординат становив пряму

лінію [3]. Свої дослідження він виклав на засіданні підсекції статистики XI з'їзду природознавців і лікарів у С.-Петербурзі 1901 року в доповіді «Досвід використання елементарних начал аналітичної геометрії у дослідженні статистичних залежностей» і продовжив у статті «Законо співвідношення головних елементів господарських бюджетів».

Наприкінці 90-х років XIX ст. українські статистики при обліку селянських господарств почали звертати увагу на характеристику виробничих процесів і дослідження організаційно-виробничих типів господарств. Перша така програма була розроблена земським статистиком С.С.Жилкіним (1871 – 1929) для Старобельського уїзду Харківської губернії [4]. Вибір господарств для облікових досліджень робився на основі матеріалів подвірного перепису, з яких відбирали типові господарства у різних економічних районах уїзду. Характерною рисою старобельського дослідження стало перенесення центру уваги на облік майна і руху його вартості протягом року. Для цього дослідники спочатку реєстрували стосовно кожного предмету його початкову вартість, потім термін його служби, вартість на початку року, кількість предметів, що були куплені або вибули протягом року, вартість ремонту. Із великою точністю описували рух худоби і птахів, поточні витрати по рослинництву і тваринництву.

Старобельські облікові дослідження стали набагато глибшими у порівнянні з дослідженнями Ф.А.Щербини. В їх розробці вперше був проведений аналіз виробничої організації селянських господарств, здійснений облік капіталу і річний оборот.

Подальший розвиток облікових досліджень в Україні відбувся одночасно з переписом 1910 року в Полтавській губернії [5]. М.Й.Оберталлер зібрав і опублікував в Полтавських земських щорічниках матеріали по 150 селянським господарствам, аналізуючи окремі галузі сільськогосподарського виробництва. Аналогічні роботи були проведені в Чернігівській, Подільській і Київській губерніях.

Таким чином, українські статистики наприкінці XIX – початку XX ст. вдосконалили систему обліку селянських господарств, проаналізували їх типи, виявили взаємозв'язок різних ознак та вперше використали методи аналітичної геометрії при виявленні статистичних залежностей.

Список використаних джерел:

1. Русов А.А. Примеры описания крестьянского хозяйства // Труды статистического отделения при Черниговской губернской земской управе. – Выпуск 1.– Чернигов: Тип. губ. земства, 1877.– С.123–285.
2. Подолинський С. Ремесла і фабрики на Україні.– Женева: Вид. АРТ, 1880. – 57 с.
3. Арнольд В.Ф. Опыт применения элементарных начал аналитической геометрии к исследованию статистических зависимостей // Труды подсекции статистики XI съезда русских естествоиспытателей и врачей в С.-Петербурге 20-30 декабря 1901 г. – СПб, Изд-во Вольного Экономического общества, 1902. – С.1–17.
4. Чаянов А.В. Бюджеты крестьян Старобельского уезда.– Харьков: Тип. губ. комитета, 1915.– 143 с.
5. Статистический ежегодник Полтавской губернии. Предварительные итоги бюджетных исследований. – Полтава: Тип. земства, 1915. – 467 с.